

PAWEŁ RODAK*
Uniwersytet Warszawski

Trzy słowniki autobiograficzne. Kilka refleksji o przemianach spojrzenia na autobiograficzne praktyki piśmienne

Streszczenie

Autor omawia trzy słowniki autobiograficzne (dwa zostały pomyślane jako takie, w trzecim udział haseł związanych z tym obszarem badań jest wyraźny) pochodzące z różnych kręgów językowych i opierające się na odmiennych metodologiach i perspektywach badawczych. Mimo różnic wszystkie trzy, jak przekonuje, dowodzą, z jednej strony, nieustannie rosnącego wpływu perspektywy autobiograficznej zarówno w badaniach nad literaturą, jak i w codziennym doświadczeniu, z drugiej zaś pilnej potrzeby poszerzenia granic pojmowania autobiografizmu, którego dziś już nie sposób zamknąć w kategoriach literackich i literaturoznawczych.

Słowa kluczowe

słownik autobiograficzny, praktyka autobiograficzna, zyciopisanie

1. *Encyclopedia of Life Writing. Autobiographical and Biographical Forms, Dictionnaire de l'autobiographie. Écritures de soi de langue française, Od aforyzmu do zinu. Gatunki twórczości słownej*¹ – zanim krótko omówię te trzy tomy o charakterze słownikowym (jeden w tytule ma

* Kontakt z autorem: p.rodak@uw.edu.pl; ORCID: 0000-0003-3538-4676.

¹ Margaretta Jolly, red. *Encyclopedia of Life Writing. Autobiographical and Biographical Forms*, 1. wyd, t. 1: A–K, t. 2: L–Z (London–New York: Routledge, 2001); Françoise Simonet-Tenant et al., red. *Dictionnaire de l'autobiographie. Écritures de soi de langue française* (Paris: Honoré Champion Éditeur, 2017); Grzegorz

„encyklopedię”, drugi „słownik”, trzeci ma postać leksykonu), które w całości lub w istotnej części są poświęcone temu, co autobiograficzne (co samo w sobie jest znaczące), najpierw pięć uwag ogólnych wynikających z porównania ich z wcześniejszymi słownikami terminów literackich². Wybieram właśnie te trzy tomy, bardzo dobrze bowiem pokazują one, jak zmieniło się w ostatnich latach, czyli w pierwszych dwóch dziesięcioleciach XXI wieku, nasze rozumienie autobiograficzności oraz literatury, jak również ich wzajemnych relacji.

Po pierwsze, w słownikach tych znika literatura jako zasadniczy punkt odniesienia czy, by tak rzec, macierzyste środowisko autobiograficzności. To, co autobiograficzne, nie jest już postrzegane jako marginesy czy obrzeża literatury, której rdzeń stanowią formy fikcjonalne. Nie jest też ujmowane jako para- czy okołoliterackie. W tytułach tych słowników pojawiają się inne określenia niż literatura, wyraźnie odnoszące się do praktyk pisma i pisania w połączeniu z życiem i osobowością piszących („life writing”, „écriture de soi”) czy szerzej do praktyk słownych („twórczość słowna”). To ważne, jeszcze bowiem do niedawna listy, pamiętniki czy dzienniki traktowano niemal w sposób automatyczny jako literaturę lub też wskazywano ich literacki charakter bądź literackie odmiany. Pisano o nich jako o rodzaju tekstów czy form, zwracając uwagę przede wszystkim na ich konstrukcję i tematykę. Teraz następuje wyraźne przesunięcie w stronę dynamicznego, performatywnego i funkcjonalnego rozumienia autobiograficzności, czego konsekwencją jest posługiwanie się kategorią praktyki.

Po drugie, właśnie kategoria praktyki w tych nowszych słownikach zastępuje stopniowo kategorię gatunku lub z nią współwystępuje, tak jak to ma miejsce w leksykonie *Od aforyzmu do zinu*, gdzie mowa jest o „gatunkach twórczości słownej”, rozumianych na sposób bachtinowski. Kategoria praktyki jest obecna zarówno w słowniku francuskim (wcześniej posługiwał się nią konsekwentnie w odniesieniu do dzienników Philippe Lejeune³), jak i – zwłaszcza – w słowniku polskim. Posłużenie się kategorią praktyki piśmiennej, ujęcie posługiwania się słowem (tu interesuje nas przede wszystkim słowo autobiograficzne) nie tyle czy

Godlewski et al., red. *Od aforyzmu do zinu. Gatunki twórczości słownej* (Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2014).

² Biorę tu pod uwagę następujące słowniki: Michał Głowiński, Teresa Kostkiewiczowa, Aleksandra Okopień-Sławińska, Janusz Sławiński, *Słownik terminów literackich*, red. Janusz Sławiński (Wrocław: Ossolineum, 1988); Stanisław Sierotwiński, *Słownik terminów literackich. Teoria i nauki pomocnicze literatury* (Wrocław: Ossolineum, 1986); Stanisław Jaworski, *Podręczny słownik terminów literackich* (Kraków: Universitas, 2007).

³ Zob. Philippe Lejeune, „Dziennik osobisty – wprowadzenie do rozumienia pewnej praktyki”, tłum. Magda Rodak, Paweł Rodak, w: tegoż, „*Drogi zeszycie...*”, „*drogi ekranie...*”. *O dziennikach osobistych*, tłum. Agnieszka Karpowicz, Magda Rodak, Paweł Rodak, wybór, wstęp i oprac. Paweł Rodak (Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2010), 33–45; tenże, „Praktyka dziennika osobistego. Projekt ankiety”, tłum. Agnieszka Karpowicz, w: tamże, 277–297; Philippe Lejeune, Catherine Bogaert, *Un journal à soi. Histoire d'une pratique* (Paris: Les Éditions Textuel, 2003).

nie przede wszystkim poprzez charakter jego tekstowego wytworu, ile specyfikę piśmiennego, autobiograficznego działania. Stąd nacisk kładziony na kontekst, w jakim działanie to zachodzi, i jego funkcje. Sam wytwór zaś, czyli konkretny tekst autobiograficzny, może oczywiście reprezentować określony gatunek, przy czym gatunkowość ta to nic innego jak pewna ustabilizowana postać autobiograficznej praktyki słownej. Inaczej mówiąc, praktyka autobiograficzna i gatunek autobiograficzny to dwa aspekty autobiograficzności wzajemnie na siebie oddziałujące: praktyki decydują o kształcie gatunków i ich dynamicznej zmienności, gatunki oddziałują wtórnie na praktyki i ich – również podlegający zmianom w czasie – charakter. Praktyki piśmienne, w tym autobiograficzne, to – mówiąc najkrócej – gatunki piśmienne w działaniu.

Po trzecie, właśnie piśmienność gatunków autobiograficznych jest we współczesnych słownikach wydobywana i podkreślana. Wydawałoby się, że jest to rzecz niejako oczywista, skoro słowo autobiografia zawiera w sobie „grafię” (od starogreckiego *γράφω* – drapać, rysować, pisać). Problem w tym, że pismo może być dzisiaj różnie rozumiane: raz szeroko – jako synonim tekstu czy też zapisu słowa (niezależnie, czy zapis ten ma postać rękopiśmienną, drukowaną czy elektroniczną); innym razem wąsko – jako rękopiśmienność, kiedy to, co piśmienne, ma postać manuskryptu i zasadniczo istnieje tylko w jednym egzemplarzu. Otóż gatunki autobiograficzne, takie jak list, pamiętnik czy dziennik, są pierwotnie rękopiśmienne, a rękopis stanowi ich naturalny sposób istnienia, tak jak pieśń czy epos są pierwotnie oralne, a powieść i dramat – typograficzne. Oczywiście listy, pamiętniki i dzienniki mogą występować w postaci drukowanej (a dzisiaj także elektronicznej) i najczęściej właśnie w takiej formie z nimi obcujemy. Nie zmienia to faktu, że gatunki autobiograficzne są ustabilizowanymi sposobami istnienia indywidualnych praktyk rękopiśmiennych, co z jednej strony odsyła nas do ich bardzo silnego skontekstualizowania (zarówno w odniesieniu do czasu historycznego, jak i życia piszącego, co będzie związane z procesem uprzywatnienia historii i rozwoju tożsamości indywidualnej jako tożsamości temporalnej), z drugiej zaś do materialnej postaci tych praktyk (przede wszystkim różnego rodzaju nośników pisania autobiograficznego, takich jak kalendarze, notesy, zeszyty, albumy, luźne kartki etc.).

Po czwarte, współczesne słowniki autobiograficzne uwzględniają przemiany, jakim podlegają praktyki i gatunki autobiograficzne pod wpływem pojawienia się nowoczesnych mediów elektronicznych oraz mediów wizualnych, audiowizualnych i internetowych. Dlatego też znajdziemy w nich takie hasła, jak na przykład: *Computers and Life Writing*, *Oral History*, *Television and Life Story*, *Visual Arts and Life Writing* (*Encyclopedia of Life Writing*); *Blog*, *Facebook*, *Photographie/Photobiographie* (*Dictionnaire de l'autobiographie*); *Blog*, *Osobista Strona Internetowa*, *Portal Społecznościowy* (*Od aforyzmu do zinu*). Zwłaszcza lektura dwóch ostatnich słowników, oddalonych o kilkanaście lat od pierwszego wydania *Encyclopedia of Life*

Writing (2001), pokazuje, że gatunki autobiograficzne funkcjonują dzisiaj w wielomedialnym środowisku, a także są coraz bardziej intermedialne (stanowiąc różnorakie połączenia słowa i obrazu), wreszcie, że mamy w nich do czynienia ze stopniowym zanikaniem porządku linearnego i pojawianiem się w to miejsce struktury sieciowej i relacyjności jako zasady istnienia.

Po piąte, w omawianych tu słownikach dostrzegamy szerokie, demokratyzujące rozumienie gatunków autobiograficznych, które praktykowane są nie tylko i nie przede wszystkim przez pisarzy, lecz także mogą się stać udziałem niemal każdego. Na demokratyczny charakter autobiografii zwracał wielokrotnie uwagę Philippe Lejeune, zarówno w odniesieniu do wąsko rozumianej autobiografii jako retrospektywnej opowieści o własnym życiu („Autobiografia jest dla każdego”⁴), co doprowadziło go między innymi do „odkrycia” i opublikowania autobiografii własnego pradziadka⁵, jak i szerzej, kiedy zajął się dziennikami osobistymi (poczynając od dzienników młodych dziewcząt z XIX wieku), a wreszcie, kiedy stał się działaczem Stowarzyszenia na Rzecz Autobiografii i Dziedzictwa Autobiograficznego⁶. Tę autobiograficzną demokratyczność widać zatem wyraźnie w słowniku francuskim, którego sam Lejeune jest współautorem, a także w polskim leksykonie, w mniejszym stopniu w słowniku anglojęzycznym, gdzie centralne miejsce zajmują autobiograficzne teksty pisarzy i osób publicznych, znane powszechnie dzięki ich drukowanym edycjom.

2. *Encyclopedia of Life Writing. Autobiographical and Biographical Forms* to pierwsze tego rodzaju encyklopedyczne opracowanie gatunków autobiograficznych i biograficznych (jak wskazuje podtytuł) czy też praktyk „życiopisania” (zgodnie z określeniem w tytule)⁷. Ta bardzo obszerna encyklopedia (dwa tomy, około 1100 stron) miała do tej pory dwa wydania (2001, 2013). Jej główną redaktorką jest Margaretta Jolly, związana z Mass Observation Archive na University of Sussex w Brighton. Encyklopedia ma liczące ponad 30 osób grono doradców („board of advisers”), składające się z najwybitniejszych na świecie znawców autobiografii ze wszystkich kontynentów (znajdziemy wśród nich między innymi takie osoby, jak Paul John Eakin, Craig Howes, Philippe Lejeune, James Olney, Julia Watson czy Zhao Baisheng).

⁴ Philippe Lejeune, *La révolution autobiographique*, w: tegoż, *Signes de vie. Le pacte autobiographique 2* (Paris: Éditions du Seuil, 2005), 213.

⁵ Xavier-Édouard Lejeune, *Calicot. Enquête de Michel et Philippe Lejeune* (Paris: Montalba, 1984).

⁶ L'association pour l'autobiographie et le patrimoine autobiographique (APA) z siedzibą w Ambérieu-en-Bugey, rok założenia 1991. Zob. Philippe Lejeune, *Napisać swoje życie. Droga od paktu autobiograficznego do dziedzictwa autobiograficznego*, tłum. Aneta Słowik, Małgorzata Sakwerda (Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, 2017).

⁷ „The term “life writing” itself, recorded in the 18th century, and gaining wide academic acceptance since the 1980s, has been chosen for the title because of its openness and inclusiveness across genre, and because it encompasses the writing of one’s own or another’s life” (Jolly, *Encyclopedia*, t. 1, ix).

W encyklopedii znalazło się ponad 600 haseł napisanych przez blisko 400 autorów, które zostały ułożone w porządku alfabetycznym, a większość z nich ma postać krytycznego eseju. Hasła te reprezentują jednocześnie pięć kategorii: gatunki, najważniejsze tematy w *life writing*, konteksty i ujęcia krytyczne, przeglądy geograficzne i historyczne (kraje, kontynenty, okresy historyczne), autorzy i najważniejsze utwory autobiograficzne. Choć w encyklopedii mowa jest o różnych gatunkach autobiograficznych, to jednak nacisk został w niej położony na autobiografię w wąskim rozumieniu. Encyklopedia zbiera olbrzymią wiedzę o gatunkach autobiograficznych w skali światowej (wyraźnie we wstępie zaznaczono wyjście poza perspektywę biografii jako praktyki wyłącznie świata zachodniego⁸) i w całym przekroju historycznym. I choć przede wszystkim dotyczy to pisarzy i dzieł najważniejszych, o ugruntowanej pozycji w świecie kultury druku, to zaznaczono także wyraźnie otwarcie na praktyki autobiograficzne nie-pisarzy, takie jak „autobiografie robotników, wywiady, zespoły korespondencji czy materiały plotkarskie”⁹. W encyklopedii znajdziemy też hasło poświęcone praktykom autobiograficznym dzieci („Children’s Life Writing”) czy nastolatków („Adolescence and Life Writing”), co dzisiaj – zwłaszcza w kontekście zapisów dotyczących doświadczeń wojny i holocaustu – staje się coraz ważniejszą częścią szeroko rozumianej nowoczesnej przestrzeni autobiograficznej.

W *Encyclopedia of Life Writing* widoczne jest szerokie i mocno osadzone we współczesności widzenie biografii. Margaretta Jolly zwraca uwagę we wstępie, że „w miarę jak indywidualizm wyzwalany przez kapitalizm rozpada się i przekształca w ogniu globalizacji i rewolucji komunikacyjnej, literatura, która wysuwa na pierwszy plan kształt pojedynczego życia i jego długość, wydaje się skupiać na obawach epoki”¹⁰. Główna redaktorka encyklopedii słusznie zauważa, że dzisiaj zainteresowanie praktykami „życiopisania” odnajdujemy w bardzo wielu dyscyplinach nauki: od literaturoznawstwa poprzez socjologię, psychologię czy historię aż do studiów kulturowych i teologii, a nawet nauk przyrodniczych. Na sam dobór i charakter haseł w słowniku istotny wpływ miały niewątpliwie nowe ujęcia i dyscypliny badawcze, takie jak studia nad kobietami, gender studies, studia kulturowe, studia postkolonialne czy studia afroamerykańskie. W słowniku znajdziemy więc wiele haseł, które dotyczą nie tylko zjawisk europejskich czy amerykańskich (obu Ameryk), lecz także tego, co w obszarze *life writing* dzieje się w Azji, Afryce czy Australii. Dużo haseł dotyczy ujęć genderowych, związanych z cielesnością, seksualnością, relacjami rodzinnymi, jak też doświadczeniami psychicznymi (między innymi: Disability and Life Writing, Family Relation and Life Writing, Fatherhood and

⁸ Tamże, x.

⁹ Tamże.

¹⁰ Tamże, ix.

Life Writing, Gender and Life Writing, Illness and Life Writing, Lesbian and Gay Life Writing, Medical Autobiography, Motherhood and Life Writing, Sexuality and Life Writing, Suicide and Life Writing, Survival and Life Writing, Testimony, Trauma and Life Writing, Women's Autobiographies/Biographies/Diaries and Journals/Letters).

W encyklopedii tej polska autobiografia jest stosunkowo obszernie reprezentowana. Znajdziemy w niej zarówno ogólne hasło „Poland”, jak i te poświęcone poszczególnym autorom. Są to przede wszystkim autorzy dwudziestowieczni: Witold Gombrowicz, Czesław Miłosz, Gustaw Herling-Grudziński, Eva Hoffman; z wcześniejszych twórców odnajdziemy Jana Chryzostoma Paska i Juliana Ursyna Niemcewicza.

3. *Dictionnaire de l'autobiographie. Écriture de soi de langue française* – to rezultat kilkuletniej pracy francuskich badaczy, znawców autobiografii, pod kierunkiem Françoise Simonet-Tenant – uczennicy Philippe'a Lejeune'a, pracującej najpierw przez wiele lat na Université Paris XIII (tym samym co Lejeune), a obecnie na Université de Rouen. W skład grupy przygotowującej słownik weszli też Michel Braud, Jean-Louis Jeannelle, Philippe Lejeune oraz Véronique Montémont. W słowniku znalazło się 457 haseł napisanych przez 192 współpracujących z redaktorami badaczy. Zostały one podzielone na dziewięć głównych kategorii: gatunki, autorzy, dzieła, pojęcia teoretyczne i terminy literackie, nośniki i narzędzia pisania, tematyka, zróżnicowanie geograficzne, epoki i nurty literackie, kompendia i instytucje. Wprowadzono jednocześnie wstępną standaryzację haseł co do ich długości, dokonując następującego rozróżnienia: hasła krótkie (do 1500 znaków), średnie (5000–6000 znaków), długie (6500–8000 znaków) oraz bardzo długie (10 000–11 000 znaków). Podobnie jak przy *Encyclopedia of Life Writing*, także i tu zdecydowano się na układ alfabetyczny.

Ponieważ jest to słownik „pisania o sobie”, czy też „zapisów autobiograficznych” języka francuskiego, dominuje w nim zdecydowanie nastawienie na zjawiska francuskie i frankofońskie. Dlatego hasła dotyczą takich terytoriów geograficznych, jak: Francja, Belgia, Szwajcaria, Québec, Afryka, Azja czy Karaiby. Inne kraje i regiony są reprezentowane o tyle, o ile francuska i francuskojęzyczna autobiografia miała na nie znaczący wpływ (osobne hasła przeznaczono dla obszarów anglojęzycznego, niemieckojęzycznego, hiszpańskojęzycznego, włoskiego i rosyjskiego). Problematykę polską znajdujemy w hasle poświęconym Europie Środkowej, choć zestaw przywoływanych nazwisk może nas nieco dziwić, gdyż zostały one wybrane jako przykładowe ze względu na swoje związki z Francją i językiem francuskim (Zygmunt Krasiński, Gabriela Zapolska, Maria Komornicka, Konstanty Aleksander Jeleński) lub francuskojęzyczne publikacje utworów (Piotr Rawicz, Anna Langfus). Jeśli chodzi o zakres czasowy słownika, to dotyczy on przede wszystkim zjawisk dziewiętnasto- i dwudziestowiecznych, ale pojawiają się w nim także hasła dotyczące wydarzeń wcześniejszych.

Czytając wprowadzenie do słownika, autorstwa Françoise Simonet-Tenant, a następnie przeglądając kolejne hasła (w sumie liczy on niemal 850 stron), naszą uwagę zwracają następujące kwestie.

Po pierwsze, znajdujemy w tym słowniku bezpośrednie nawiązanie do założycielskiej dla współczesnej francuskiej autobiografistyki pracy Philippe'a Lejeune'a *Pakt autobiograficzny* (1975), łącznie z nieco wcześniejszą *L'autobiographie en France* (1971). Blisko pół wieku temu, kiedy Lejeune pisał te książki, autobiografię, zarówno w wąskim, jak i w szerokim rozumieniu, traktowano jako zdecydowanie podrzędną wobec gatunków literackich. Od tego czasu zyskała ona jednak zdecydowanie na znaczeniu, a zarazem jej kontury stopniowo się rozmywały, gdyż coraz to słabsza stawała się granica między tym, co fikcyjne i niefikcyjne. Redaktorzy słownika nie tylko zdają sobie z tego sprawę, lecz także, przywołując rozróżnienie Thomasa Paveła na dwa stanowiska, „segregacjonistów” i „integracjonistów”, deklarują swoją sympatię do tego pierwszego obozu, któremu bliskie jest utrzymywanie granicy między fikcyjnym i niefikcyjnym (tu byłoby miejsce dla autobiografii), czemu wcześniej służyła kategoria paktu autobiograficznego, łącznie z kategorią paktu referencjalnego, będącego rodzajem obietnicy mówienia prawdy, jaką autor składa przed czytelnikiem¹¹. Françoise Simonet-Tenant przywołuje słowa Françoise Lavocat z jej niedawno wydanej książki *Fait et fiction. Pour une frontière*, w których mowa o tym, że „pragnienie ciągłego przekraczania granic, łączenia tego, co fikcyjne i faktualne, występuje we wszystkich epokach i prawie we wszystkich obszarach kulturowych. To właśnie najlepszy wskaźnik, że te granice istnieją”¹².

Po drugie, w *Dictionnaire de l'autobiographie* autobiografia jest rozumiana bardzo szeroko. Ujawnia się to zarówno w otwartości gatunkowej (autobiografie, pamiętniki, dzienniki, listy, zapiski, komiksy etc.), jak i autorskiej (oprócz znanych twórców są tu osoby szerzej mało znane, a także autorzy z młodszych pokoleń, urodzonych nawet w latach siedemdziesiątych). Tym, co jednak wyróżnia ten słownik, jest – by tak rzec – zejście w spojrzeniu na „pisanie o sobie” na najniższy poziom („le degré zero de l'écriture de soi”¹³) gatunków i praktyk, na którym pojawiają się takie hasła, jak życiorys (CV, curriculum vitae), notatka czy lista, w każdym przypadku oderwane nie tylko od ich wymiaru estetycznego (literackiego), lecz także

¹¹ „W autobiografii – pisał Lejeune w *Pakcie autobiograficznym* – jest bowiem niezbędne, by pakt referencjalny został zawarty i dotrzymany, lecz rezultat nie wymaga oceny w kategoriach ścisłego podobieństwa. W świetle czytelniczych kryteriów pakt ten może być dotrzymany niedobrze i nie przekreśla to referencjalnej wartości autobiografii (przeciwnie), jak to ma miejsce w wypadku tekstów historycznych i dziennikarskich” [Philippe Lejeune, „Pakt autobiograficzny”, tłum. Aleksander Wit Labuda, *Teksty. Teoria literatury, krytyka, interpretacja* 5 (1975): 47–48].

¹² Françoise Lavocat, *Fait et fiction. Pour une frontière* (Paris: Éditions du Seuil, 2016), 12, za: Françoise Simonet-Tenant, introduction to Simonet-Tenant et al., *Dictionnaire*, 9.

¹³ Simonet-Tenant et al., *Dictionnaire*, 9.

autorskiego, zbliżone natomiast do tego, co nazywamy zapisami i praktykami powszednimi (*écritures ordinaires*).

Po trzecie, w słowniku widoczne jest wyraźnie zainteresowanie praktykami autobiograficznymi z punktu widzenia samej praktyki pisania oraz narzędzi i nośników materialnych, które temu służą. Stąd znajdujemy tu takie hasła, jak album, księga finansowa, agenda, notes, zeszyt, maszyna do pisania, komputer czy szyfrowanie (czasami spotykane w dziennikach intymnych).

4. Od aforyzmu do zinu. *Gatunki twórczości słownej* to leksykon, nie encyklopedia czy słownik, stąd liczba haseł (63) jest w nim bez porównania mniejsza niż w dwóch poprzednich przypadkach. Leksykon został przygotowany przez badaczy ze środowiska Instytutu Kultury Polskiej UW, a jego redaktorami są Grzegorz Godlewski, Agnieszka Karpowicz, Marta Rakoczy i Paweł Rodak. Opisywane w nim gatunki twórczości słownej to oczywiście nie tylko gatunki autobiograficzne, choć są tu one obficie reprezentowane (między innymi autobiografia, blog, dziennik, esej, kartka okazjonalna, list, pamiętnik, *silva rerum*, sztambuch) – w wielu innych gatunkach widać wpływ tego, co autobiograficzne. Z tego leksykonu daje się wyczytać proces autobiografizacji współczesnych praktyk językowych (zwłaszcza tych najnowszych, takich jak freestyle, komiks, osobista strona internetowa, portal społecznościowy, reality show, tweet) lub też – widząc to od innej strony – proces ujmowania tych praktyk poprzez kategorie autobiograficzne.

Wspominane już przeze mnie ujmowanie gatunków autobiograficznych w perspektywie praktyk i działań w tym leksykonie jest widoczne w największym stopniu. Kategoria praktyki jest tu jedną z najważniejszych dla tego przedsięwzięcia¹⁴. Zwraca na to *expressis verbis* uwagę Agnieszka Karpowicz we wstępie do leksykonu:

Gatunek twórczości słownej to zawsze realizacja, spełnienie lub konkretyzacja ustabilizowanych praktyk językowych. W tym świetle gatunkowość nie istnieje poza praktyką, ale praktyka nie jest tożsama z gatunkiem. Nie każda praktyka ma też swoją konkretyzację w postaci gatunku: pisanie komentarzy internetowych to praktyka pojawiająca się przy okazji różnych gatunków istniejących w tym medium, na przykład na blogu. Praktyka

¹⁴ Kategoria praktyki piśmiennej jest używana i rozwijana przez badaczy ze środowiska Instytutu Kultury Polskiej od wielu lat, zob. choćby: Philippe Artières, Paweł Rodak, red. *Antropologia pisma. Od teorii do praktyki* (Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2010); Grzegorz Godlewski et al., red. *Almanach antropologiczny. Communicare 4. Twórczość słowna/literatura, performance, tekst, hipertekst* (Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2014); Grzegorz Godlewski, Agnieszka Karpowicz, Marta Rakoczy, red. *Antropologia praktyk językowych* (Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2016).

nie jest jednak metakategorią wobec pojęcia „gatunek”, a następnie jego jednostkowych realizacji. Gatunki funkcjonują (są praktykowane) w pewnej sferze działania, ale praktyki prowadzą do powstawania podkategorii, ponieważ różnicują gatunki, wspomagają powstawanie ich wariantów. Na przykład korespondowanie jest sferą działania, a w jej obrębie mamy do czynienia z różnymi praktykami, które z kolei różnicują gatunek, jakim jest list, sprawiając, że ma on wiele wariantów, odmian gatunkowych, formalnych, funkcjonalnych. Podobnie będzie w przypadku dziennika osobistego: praktyki podejmowane w tej sferze działania to jednostkowe realizacje gatunku, które są zróżnicowane (i nietożsame ze sobą wzajemnie) w zależności od wielu czynników – od przeznaczenia przez sposób realizacji po rodzaj nośnika¹⁵.

Inną, bardzo ważną cechą tego ujęcia jest medialne zakorzenienie praktyk i gatunków, przy czym media są tu rozumiane jako podstawowe, sfunkcjonalizowane sposoby obecności słowa w kulturze: oralność, pismo, druk, słowo elektroniczne. Dzisiaj praktyki i gatunki słowa, w tym te o charakterze autobiograficznym, funkcjonują w „wielomedialnym środowisku werbalnym” i fakt ten dla ich rozumienia ma znaczenie zasadnicze. Stąd tak ważne jest branie pod uwagę „sposobów istnienia gatunków, wynikających z ich niezbywalnie medialnego charakteru”¹⁶. Cztery najważniejsze z nich to: performance, rękopis, tekst drukowany, hipertekst. Nigdy nie były one oddzielone od siebie nieprzekraczalną granicą, a dzisiaj – za sprawą komputera i sieci internetowej – mogą się przenikać na różne sposoby i współwystępować razem ze sobą. Tym bardziej w sytuacji, kiedy klawiatura i ekran stają się dla nas najczęstszymi formami kontaktu ze słowem autobiograficznym (również tym z przeszłości za sprawą skanów w bibliotekach elektronicznych czy e-booków w wirtualnych księgarniach), należy pamiętać, że pierwotnym, by tak rzec źródłowym sposobem istnienia autobiografii, pamiętników, dzienników czy listów jest rękopis zapisywany na kartkach papieru lub innym materialnym nośniku słowa (przy czym poszczególne praktyki autobiograficzne mogą mieć swoje, właściwe dla nich nośniki). Rękopiśmienność gatunków autobiograficznych jest cechą bardzo istotną, wskazuje bowiem ona na ścisły związek piszącego z jego osobowością, czy raczej z jego całym szeroko rozumianym doświadczeniem psychocieleśnym, nie tylko w obrębie tekstu i jego treści, lecz także w samej praktyce pisania i materialnych wytworach, które są jej efektem.

¹⁵ Agnieszka Karpowicz, „Poławianie gatunków. Twórczość słowna w antropologicznej sieci”, w: Godlewski et al., *Od aforyzmu*, 12–13.

¹⁶ Tamże, 8, 21.

5. Zbierzmy na koniec najważniejsze wnioski wynikające z krótkiej analizy trzech słowników, w tym dwóch autobiograficznych i jednego, w którym gatunkom autobiograficznym poświęcono dużo miejsca. Z pewnością pierwszy, najogólniejszy wniosek jest taki, że to, co autobiograficzne, ma w naszym myśleniu o praktykach słowa coraz istotniejsze miejsce. Nie tylko współcześnie literatura staje się coraz to bardziej autobiograficzna (widać to choćby we współczesnej poezji, powieściach, reportażach, eseistyce), nie tylko to, co autobiograficzne, jest bardzo wyraźnie obecne w przestrzeni Internetu i w gatunkach, jakie on tworzy, lecz także, jeśli chodzi o praktyki piśmienne przeszłości, rola praktyk autobiograficznych ukazuje się jako coraz to bardziej znacząca. Tym samym oba te zjawiska – tak samo dotyczące przeszłości, jak teraźniejszości – powodują wyraźne przesuwanie się tego, co autobiograficzne, z obrzeży w stronę centrum literatury.

Nie o literaturę i jej kształt ostatecznie tu jednak chodzi. Perspektywa antropologiczna, zastępująca stopniowo w tych kolejnych słownikach perspektywę literaturoznawczą, szerokie spojrzenie na gatunki autobiograficzne z wykorzystaniem podejścia uwzględniającego kategorię praktyki, medialny charakter tych gatunków, ich kontekstowy i materialny sposób istnienia powodują, że dla umiejscowienia tego, co autobiograficzne, w panoramie nowoczesnych i współczesnych zjawisk kulturowych obszar literatury jest zdecydowanie zbyt mało pojemny. Potrzeba nam dzisiaj nie tylko nowych narzędzi i kategorii do opisu gatunków autobiograficznych i ich miejsca w historii kultury, nie tylko nowego, Nieliteraturoznawczego spojrzenia na te gatunki (co już od jakiegoś czasu ma miejsce, a trzy omawiane słowniki są tego przykładem). Potrzeba nam odejścia od samego pojęcia literatury i zastąpienia go pojęciami szerszymi, w których obrębie literatura będzie miała swoje miejsce, ale nie miejsce centralne i niedecydujące o kształcie całości. Takie jak na przykład piśmiennictwo czy praktyki piśmienne.

Bibliografia

- Artères, Philippe, Paweł Rodak, red. *Antropologia pisma. Od teorii do praktyki*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2010.
- Głowiński, Michał, Teresa Kostkiewiczowa, Aleksandra Okopień-Sławińska, Janusz Sławiński. *Słownik terminów literackich*, red. Janusz Sławiński. Wrocław: Ossolineum, 1988.
- Godlewski, Grzegorz, Agnieszka Karpowicz, Marta Rakoczy, Paweł Rodak, red. *Almanach antropologiczny. Communicare 4. Twórczość słowna/Literatura, performance, tekst, hipertekst*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2014.
- Godlewski, Grzegorz, Agnieszka Karpowicz, Marta Rakoczy, Paweł Rodak, red. *Od aforyzmu do zinu. Gatunki twórczości słownej*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2014.

- Godlewski, Grzegorz, Agnieszka Karpowicz, Marta Rakoczy, red. *Antropologia praktyk językowych*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2016.
- Jaworski, Stanisław. *Podręczny słownik terminów literackich*. Kraków: Universitas, 2007.
- Jolly, Margaretta, red. *Encyclopedia of Life Writing. Autobiographical and Biographical Forms*. 1. wyd. T. 1: A–K. London–New York: Routledge, 2001.
- Jolly, Margaretta, red. *Encyclopedia of Life Writing. Autobiographical and Biographical Forms*. 1. wyd. T. 2: L–Z. London–New York: Routledge, 2001.
- Karpowicz, Agnieszka. „Poławianie gatunków. Twórczość słowna w antropologicznej sieci”. W: *Od aforyzmu do zinu. Gatunki twórczości słownej*, red. Grzegorz Godlewski, Agnieszka Karpowicz, Marta Rakoczy, Paweł Rodak, 7–27. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2014.
- Lavocat, Françoise. *Fait et fiction. Pour une frontière*. Paris: Éditions du Seuil, 2016.
- Lejeune, Philippe. „Dziennik osobisty – wprowadzenie do rozumienia pewnej praktyki”. Tłum. Magda Rodak, Paweł Rodak. W: tegoż, „*Drogi zeszycie...*”, „*drogi ekranie...*”. *O dziennikach osobistych*, wybór, wstęp i oprac. Paweł Rodak, 33–45. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2010.
- Lejeune, Philippe. *Napisać swoje życie. Droga od paktu autobiograficznego do dziedzictwa autobiograficznego*. Tłum. Aneta Słowik, Małgorzata Sakwerda. Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, 2017.
- Lejeune, Philippe. „Pakt autobiograficzny”. Tłum. Aleksander Wit Labuda. *Teksty. Teoria literatury, krytyka, interpretacja* 5 (1975): 31–49.
- Lejeune, Philippe. „Praktyka dziennika osobistego. Projekt ankiety”. Tłum. Agnieszka Karpowicz. W: tegoż, „*Drogi zeszycie...*”, „*drogi ekranie...*”. *O dziennikach osobistych*, wybór, wstęp i oprac. Paweł Rodak, 277–297. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2010.
- Lejeune, Philippe. „La révolution autobiographique”. W: tegoż, *Signes de vie. Le pacte autobiographique* 2, 209–214. Paris: Éditions du Seuil, 2005.
- Lejeune, Philippe, Catherine Bogaert. *Un journal à soi. Histoire d'une pratique*. Paris: Les Éditions Textuel, 2003.
- Lejeune, Xavier-Édouard. *Calicot. Enquête de Michel et Philippe Lejeune*. Paris: Éditions Montalba, 1984.
- Sierotwiński, Stanisław. *Słownik terminów literackich. Teoria i nauki pomocnicze literatury*. Wrocław: Ossolineum, 1986.
- Simonet-Tenant, Françoise. Introduction to *Dictionnaire de l'autobiographie. Écriture de soi de langue française*, Françoise Simonet-Tenant, Michel Braud, Jean-Louis Jeannelle, Philippe Lejeune, Véronique Montémont, 7–11. Paris: Honoré Champion Éditeur, 2017.

Simonet-Tenant, Françoise, Michel Braud, Jean-Louis Jeannelle, Philippe Lejeune, Véronique Montémont, red. *Dictionnaire de l'autobiographie. Écritures de soi de langue française*. Paris: Honoré Champion Éditeur, 2017.

Three autobiographical dictionaries. Some reflections on transformations of the view on autobiographical writing practices

Summary

The Author discusses three autobiographical dictionaries (two of them are autobiographical in a strict sense of the term, the third one bears a visibly autobiographical approach), each representing a different language as well as founded on various methodological approaches. According to him despite the differences they all prove the ever growing influence of autobiography on both literature and on our everyday experience. The former – the Author concludes – evidences additionally that viewing autobiography as a uniquely a literary term is far too narrow a category.

Keywords

autobiographical dictionary, autobiographical practice, life writing

Translated by Paweł Rodak

PROSIMY O CYTOWANIE TEGO ARTYKUŁU JAKO:

Paweł Rodak, „Trzy słowniki autobiograficzne. Kilka refleksji o przemianach spojrzenia na autobiograficzne praktyki piśmienne”, *Autobiografia Literatura Kultura Media 2* (2020), 15: 21–32.
DOI: 10.18276/au.2020.2.15-02